

УДК 007 : 304 : 070

СОЦІОКОМУНІКАТИВНА ОСНОВА КОНЦЕПТУ «СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ» У РАДЯНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Хітрова Т.В.

*Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70-б. 69002, Запоріжжя, Україна
e-mail: kpuinform@gmail.com*

У статті проаналізовано соціокомунікативну основу концепту «соціальна пам'ять» у радянському медійному середовищі. Визначено його функціональні засади в концепції творення радянської колективної ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, історична пам'ять, комунікація, маніпуляція, медійний дискурс, соціальна пам'ять.

У ХХ ст. соціокультурна категорія «пам'ять» (національна, історична, соціальна, комунікативна) стала важливим інструментом державної політики, ареною ідеологічних спекуляцій та публіцистичних дискусій, засобом творення колективної ідентичності, примусового ототожнення з наднаціональними колективними спільнотами. Радянська політика пам'яті в цьому сенсі виявилася найбільш винахідливою і стала ефективним механізмом управління масами, інструментом творення нової колективної ідентичності й нового соціального типу людини, у свідомості якої національні традиції мали бути витіснені соціальною практикою. Її фактологічна основа зводилась до дискурсу радянської модерності (зокрема, урбанізації та індустріалізації), медійну реальність якої забезпечувала керована система засобів масової інформації та пропаганди шляхом державницьких наративів.

Розпад радянського тоталітарного суспільства спричинив кризу національної ідентичності більшості країн пострадянського табору, що була зумовлена усвідомленням неієвості соціального досвіду недавнього минулого і, як наслідок, масовим зверненням до реліктів минулого, здебільшого дорадянського. Бажання національних перетворень й соціальної стабільності зумовило неабиякий попит до конструювання минулого з метою пояснення теперішнього і проектування майбутнього. Основним джерелом цих процесів виявилась соціальна пам'ять, спільно набутий практичний досвід, а основою для конструювання – її історичний зміст.

На сьогодні ці категорії викликають неабиякий інтерес дослідників, адже є об'єктом численних інтелектуальних дискусій у межах світоглядних чи політичних орієнтирів сучасної національної політики. На думку О. Гнатюк,

проблема української ідентичності полягає в розрізненості національної пам'яті, суперечливого образу минулого, надмірній політизації і, як наслідок, відсутності певного консенсусу щодо оцінки історичних подій, постатей, національних пріоритетів [1]. Відсутність спільної концепції історичної пам'яті (як на рівні державної інформаційної політики, так і на рівні громадсько-культурних ініціатив) нівелює процес формування конвенційних комунікаційних стратегій у суспільстві, тиражуючи в сучасному публічному дискурсі політизовані метаповіді, які по суті є осучасненим варіантом колективної ідентичності. На рівні масової свідомості цей процес виявляється як експлікація неусвідомлених форм радянської історичної й сучасної соціальної пам'яті з метою теперішньої ідентифікації. Активні спроби протистояння цьому явищу представлені побутуванням численних опозиційних комунікаційних стратегій у сучасному медійному дискурсі (яскравим прикладом є нинішні передвиборчі перегони) й актуалізацією такого поняття, як «пам'ять» у його соціокомунікаційному вимірі.

Протягом останнього десятиліття ХХ ст. й початку ХХІ ст. багато в чому було переглянуто співвідношення індивідуального досвіду та колективної спільності (пам'яті). Найбільш глибока рефлексія з цього приводу належить Джеймсу Фентрессу і Крісу Уайкему, яка знайшла втілення в праці «Соціальна пам'ять» [6]. Основним завданням дослідники поставили розробку такої концепції пам'яті, яка б відображала колективну складову життя індивіда і, разом з тим, не характеризувала його як одиницю «маси», підвладної колективній волі, а залишала для нього можливість свідомого вибору. Саме тому вони віддали перевагу поняттю «соціальна пам'ять», а не «соціальна свідомість».

У вимірі соціальних комунікацій ці проблеми є малодослідженими і репрезентують широке коло дискусійних питань, теоретичні аспекти яких представлені у фундаментальних працях Я. Ассмана, Ле Гоффа, П. Нора, Й. Рюзена, Л. Репіної, П. Хатгона, М. Хальбвакса, О. Ексле та ін. Історико-політичному й філософському тлумаченню феномену «історична й соціальна пам'ять» присвячена низка ґрунтовних праць українських та зарубіжних дослідників: В. Артюха, Г. Бояджиєва, В. Вашкевича, М. Барга, Л. Дробіжевої, В. Данилова, С. Єкельчика, Б. Кравченка, Р. Каменської, В. Масненка, О. Овсянникова, В. Полянського, Л. Репіної, І. Савельєвої, В. Трояна та ін.

Метою розвідки є визначення специфіки соціокомунікативних інтерпретацій концепту «соціальна пам'ять» у радянському комунікаційному середовищі, аналізу його медійної репрезентації в концепції творення колективної ідентичності.

Соціальна пам'ять є найменш сталою категорією масових форм пам'яті і піддається впливу з боку науки (освіти), практичного досвіду, політичної ідеології, різних форм і технологій маніпулятивного впливу. Функціонування соціальної пам'яті може виявлятися як у накопиченні (життєвий досвід, інтелектуальний розвиток тощо), так і у відтворенні (професійний досвід, матеріальні надбання). Саме тому в радянській соціокомунікативній парадигмі ідеологами за основу брався соціальний вимір пам'яті, на рівні якого й відбувався процес кореляції історичної пам'яті й національної ідентичності в межах поліетнічної державної тамтожності. Основою творення нових

радянських кодів (міфів) були не національні традиції, а спільний соціальний досвід, здобутки якого (відправні точки формування соціальної пам'яті) узагальнювалися й тиражувалися в засобах масової інформації, формуючи колективну соціальну пам'ять, колективну ідентичність. На думку З. Голубовича, модель колективної ідентичності і до сьогодні властива посткомуністичним суспільствам [5, с. 27].

Медійна легітимізація «конструйованої» ідентичності, тобто перетворення індивідуальної пам'яті на колективну (соціальну), здійснювалась у процесі комунікації. На думку російської дослідниці Л. Репіної: «Пам'ять може бути колективною або соціальною лише тоді, коли її можна передати» [2, с. 144], а для цього вона має бути зведена до схематичного мінімуму й артикульована вербальними засобами, ритуалами, зображеннями тощо. Події, включені до соціальної пам'яті, – це певна схема, спільна ідея, поняття, яке взаємодіє з іншими консолідуючими суспільство образами. Тому основним завданням радянської політики пам'яті було культивування спільних соціальних орієнтирів на основі формування певного символічного контексту, який став зручною й дієвою формою впровадження соціальних замовлень.

Заучування «правильних» інтерпретацій спільного пережитого відбувалося за рахунок символічної організації медіа-тексту, зокрема на рівні «ми-концепції» та «я соціального» у превалюванні постійних дискурсів. Найбільш стійкими серед яких виявилися дискурс індустріалізації (який насправді не мав економічної раціональності) та військової потужності (яка гарантувала внутрішню і зовнішню непорушність системи) як результату спільних досягнень. Розраховані на усереднений естетичний та когнітивний рівень сприйняття тексти медіа мали сприяти формуванню ідеального радянського реципієнта, який не міг би сприймати текст за межами сформованого стереотипізованого досвіду, акумулюючи таким чином нову колективну творчість в межах єдиного історичного наративу. Символічні міфологеми шляхом застосування комунікативних технологій вплітались у масову свідомість і культивувались у дискурсних формаціях радянського комунікаційного простору, легітимізуючи й конвенціалізуючи суспільну єдність, її інституційні основи.

Інтенсивна політизація дискурсу соціальної пам'яті була обумовлена першочерговістю ідеологічних завдань та основного курсу державної політики. Множинність модальних установок спонукала до започаткування нового рівня історичної пам'яті – колективної соціальної пам'яті, яка перекривала обрії національної пам'яті, формулюючи спільний радянський наратив, монолітну систему цінностей, з якою ототожнювалося все суспільство.

Конструювання колективної ідентичності, спільних традицій, символів з вибірковою апеляцією до «старих» національних традицій наповнило новим змістом історичну та суспільну освіту, стало основою вироблення нових управлінських моделей. Деактуалізація національно маркованих традицій дорадянського суспільного устрою, ліквідація й дискредитація його інституційної основи призвела до розриву конвенційних комунікаційних відносин і створила передумови до розвитку маніпуляційних технологій у середині радянської ідеологічної моделі комунікації.

Звернення до витоків, національних коренів надавало природності процесу адаптації старих комунікаційних моделей до нових суспільно-політичних потреб та завдань, заповнювало прогалини суспільної тяглості. Модус соціальної пам'яті став емпіричною основою цього процесу, репрезентантом буденно-практичного рівня історичної свідомості, суб'єктивних оцінок, емоційних рефлексій, особистих переконань – відображенням суспільного устрою загалом. Адже те, що відтворюється суб'єктом у соціальній пам'яті, часто має безпосереднє відношення до завдань, які висуває сучасна практика, минуле в цьому випадку стає певною системою цінностей [3, с. 7]. Таким чином, соціальна пам'ять фактично виконує функцію соціальної саморефлексії, відображаючи ставлення окремих індивідів до досвіду певного соціоутворення.

Для позначення подібних гомогенних концепцій британський дослідник Ерік Гобсбаум увів поняття «винайдення традицій», який тлумачив як «низку практики ритуального або символічного характеру, зазвичай обумовлених прямо чи опосередковано прийнятими правилами, які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок з минулим» [4, с. 13]. Корелююча функція соціальної пам'яті полягала в намаганні знайти у минулому зразки для наслідування (позитивний досвід), виявити оптимальні для суспільства методи вирішення соціальних завдань й виявлялася як на рівні природному, так і штучному – у політико-ідеологічній полеміці, спроектованих моделях інтерпретації, впроваджуваних шляхом пропагандистських технологій через посередництво засобів масової комунікації.

Отже, соціальна пам'ять є певною ментальною здатністю (або процедурою), котра не може існувати ізольовано від соціального контексту. Саме ця характеристика соціальної пам'яті стала важливим джерелом формування й реалізації радянської політики пам'яті, інструментом конструювання колективної ідентичності, системи спільних цінностей, творених традицій, культурних кодів. Медійний дискурс соціальної пам'яті став основою процесів соціальної самоідентифікації, конвенціалізації суспільних відносин у межах радянського комунікаційного середовища та забезпечив легітимізацію її інституційної моделі.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз семантичного поля радянських концепцій соціальної пам'яті в напрямі декодування змісту мас-медійних дискурсних практик та їх впливу на масову свідомість; вивчення структури соціокомунікативних засобів формування концепту «соціальної пам'яті» у радянському комунікаційному середовищі, технологій трансляції в межах базового комунікаційного процесу.

1. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К : Критика, 2005. – 528 с.

2. Репина Л. Концепции социальной и культурной памяти в современной историографии / Л. Репина // Феномен прошлого / [отв. ред. И. Савельева, А. Полетаев]. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005. – С. 122-170.

3. Каменская Р. Историческое сознание : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Р. Каменская. – Волгоград, 1999. – 25 с.

4. Гобсбаум Е. Вступ: винаходження традицій // Винайдення традиції / Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 448 с.

5. Golubovich Z. Models of Identity in Postcommunist Societies, «Yugoslav Philosophical Studies», I. – 1999. [Електронний ресурс] / Golubovich Z. – Режим доступу : <http://www.crvp.org/book/Series04/IVA-10/contents.htm>.

6. Fentress J., Wickham C. Social Memory / J. Fentress, C. Wickham. – Oxford : Blackwell, 1992. – 245 p.

SOCIALLY COMMUNICATIVE BASIS OF THE CONCEPT OF "SOCIAL MEMORY" IN THE SOVIET MEDIA DISCOURSE

Khitrova T.

Classic Private University

Zhukovskogo str. 70b, Zaporizhia, Ukraine

e-mail: kpuinform@gmail.com

An author analyzes the socially communicative basis of the concept of "social memory" in the soviet media space. An author determines its functional framework in concept of formation of the soviet collective identity.

Key words: identity, the historical memory, communication, manipulation, media discourse, social memory.

СОЦИКОММУНИКАТИВНАЯ ОСНОВА КОНЦЕПТА «СОЦИАЛЬНАЯ ПАМЯТЬ» В СОВЕТСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

Хитрова Т.В.

Классический частный университет

ул. Жуковского, 70-б. 69002, Запорожье, Украина

e-mail: kpuinform@gmail.com

В статье анализируется социокоммуникативная основа концепта «социальная память» в советском медиапространстве. Определяются его функциональные рамки в концепции формирования советской коллективной идентичности.

Ключевые слова: идентичность, историческая память, коммуникация, манипуляция, медиадискурс, социальная память.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.12

Прийнята до друку 10.01.13